

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Інститут української мови Національної академії наук України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Інститут літератури Болгарської академії наук
Інститут болгарської мови імені професора Любомира Андрейчина
Болгарської академії наук
Шуменський університет імені Єпископа
Константина Преславського
Науковий центр православної культури і мистецтв
«Святий Архангел Михаїл» (Шумен)

*Присвячено 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди*

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної славистичної конференції,
присвяченої пам'яті
СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Київ — Софія — Харків — Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022

Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 375 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 24 червня 2022 року)

ISBN 978-966-1630-55-9

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко Олена, докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко Світлана, канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Нестеренко Наталя, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Полозова Олена, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Петришина Ольга, канд. філол. наук, доц.; ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Нелюба Анатолій, докт. філол. наук, проф.; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Горголюк Ніна, канд. філол. наук, доц., заступник директора з наукової роботи; Інститут української мови НАН України
Кравець Лариса, докт. філол. наук, проф.; Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, польських, словацьких мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, магістрів, магістрантів, які взяли участь у II Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 18 травня 2022 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у мовознавстві, літературознавстві, історії, дидактиці.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

© Автори доповідей, 2022
© Дизайн Т.Лисиченко, 2022

**СЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРИ У СВІТОВОМУ
КУЛЬТУРНОМУ КОНТЕКСТІ.
ІСТОРІЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ**

**СЛАВЯНСКИТЕ ЛІТЕРАТУРИ В СВЕТОВНИЯ
КУЛТУРЕН КОНТЕКСТ.
ИСТОРИЯ НА СЛАВЯНСКИТЕ НАРОДИ**

Антонова Александра

ЛИТЕРАТУРНА ИСТОРИЯ И ЛИТЕРАТУРНО ИСТОРИЗИРАНЕ
(ВАСИЛ ПУНДЕВ И БОЯН ПЕНЕВ) 206

Бойчева Мая

ПЕРСОНАЖ И НАРАТИВ: БЕРКОВСКИ В «МИНАЛОТО»
НА СТОЯН ЗАИМОВ 215

Василенко Яна

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ТОПОСУ РІКИ: ДНІПРО 223

Налбантова Елена

БЕСАРАБЦИ — ПРЕВОДАЧИ
НА ПЪРВАТА ДРАМА НА БЪЛГАРСКИ 231

Грицак Наталія

У ПОШУКАХ ВЛАСНОГО «Я» (НА МАТЕРІАЛІ
РОМАНУ «БУБА» БАРБАРИ КОСМОВСЬКОЇ) 235

Iliev Ivelin / Ілієв Івелін

СВ. АЛЕКСИЙ, ЧОВЕК БОЖИ — ПЪТЯТ НА СВЕТОСТТА
МЕЖДУ ИЗТОКА И ЗАПАДА 240

Левченко Наталія

ПЕРЕКЛАД БІБЛІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНО-ГЕРМЕНЕВТИЧНА
ПРОБЛЕМА 246

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР ТОПОСУ РІКИ: ДНІПРО**Василенко Яна**

*кандидат філологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
jana.wasylenko@gmail.com*

Немає ландшафту країни, де б не було малої чи великої ріки. Останні, існуючи природною, будучи суто органічною частиною краю, нерідко маркують його як внутрішні геотериторіальні, так і зовнішні державницькі межі / кордони. З давніх-давен річні артерії були найбільш придатними та уживаними торговельними дорогами, якими відбувалася комунікація з закордонними землями. Як-от, знаменитий водний шлях із «варяг до греків», що не тільки сприяв обміну товарами, скільки поширенню культурних надбань, завдяки якому на дніпровські пагорби на початку нашої ери прибув апостол Андрій Первозваний — благовісник Євангелія на теренах Русі. Про ту подію і пов'язану з нею найранішу вітчизняну згадку про Дніпро йдеться в недатованій частині нашого першолітопису (1113 р.): «Дніпро впадає у Понтійське море; море це звуть Руським. Уздовж його берегів навчав, як кажуть, святий Андрій, брат Петра. Коли Андрій навчав у Синопі і прийшов до Корсуня, він довідався, що від Корсуня недалеко гирло Дніпрове. І прибув він до гирла Дніпрового, а звідти вирушив угору по Дніпру. І сталося, що він прибув і зупинився під горами на березі. А ранком, уставши, промовив він до учнів, що були з ним: «Бачите ви гори ці? На горах цих засяє благодать Божа, буде місто велике і багато церков здвигне тут Бог». І піднявся він на гори ці, поблагословив їх, помолився Богу і зійшов з гори цієї, де пізніше виріс Київ» [«Літопис руський», с. 3–4].

Минуть віки й русичі-протоукраїнці вийдуть християнами з дніпрової купелі (988): «І став над Дніпром хрест, який своїми могутніми раменами обняв і з'єднав усі землі русичів хоробрих» [Лотоцький, 1962, с. 60].

Істотною була роль Ріки в духовному житті місцевого етносу, проявляючи себе в різноманітних формах тих чи тих феноменів світосприйняття — від архетипів, первісних вірувань, міфів,

легенд тощо [Афанасьєв, с. 68–73; Brodski J., s. 17–22] до (в пізніших часах) суто художніх феноменів відтворення її в літературі чи малярстві мовою символів найвищого семантичного рангу.

Є різні, несхожі на інших народи. І коли при всіх своїх етноментальних відмінностях вони постають у чомусь близькими, ідентичними собі, то це спостерігається лише на рівні фундаментального прояву цивілізаційної коекзистенції, тобто на рівні такої *першооснови*, глибше якої немає нічого, котра єдино й продукує всі інші вже похідні сфери духовного буття як такого. І тут і там бачимо породжене сивою давниною з тодішнім анімістичним сприйняттям природи, її обоготворенням пієтичне ставлення до Ріки, що апіорі надає їй сенсу Святині. [Кардаш; Шум; Margul, s. 44–52; Pociasek-Karteczka, s. 234–244]. Приймемо ще до уваги, що жоден з природних феноменів так наглядно, так повно не унаочнює тривання часу, як Ріка. І коли Ліна Костенко пише «Усе іде, але не все минає // Над берегами вічної ріки» (вірш «Сосновий ліс перебирає струни») [Костенко, с. 24], то в тісноті поетичного ряду гранично повно акумулюються лексеми на означення категорії тривання: фізичної константи часу — *ити, минати, відбуватися, вічність*. На думку Ельжбети Домбровської, «існує зв'язок течії ріки з працею пам'яті» [Dąbrowicz, s. 108].

Не випадково французи сакралізують Сену, німці — Рейн, поляки — Віслу, угорці — Дунай, українці — Дніпро, не кажучи вже про ставлення єгиптян до Нілу чи індійців до Гангу тощо. Шанобливість жевріє не тільки в ставленні до найбільших рік, а й до регіональних, як-от: Десна [Онищенко; Степанишин], Дністер [Афанасьєв-Чужбинський], Либідь [Кардаш], Сіверський Дінець [Саратов], Буг [Жайворон], Трубеж [Середнюк], Базавлук [Головченко]. «Ріки стали сакральними об'єктами, передусім завдячуючи космогонічному началу, яким є вода, — пише польська дослідниця Йоанна Поцясек-Картечка. — У космогонії, міфах і ритуалах незалежно від культури вода сповнює ту ж саму функцію: вона першооснова кожного творення, віщує «нове народження», здобрює та зміцнює життєві засоби й потенцію творення, лікує, запевнює відродження після смерті. Ріки символізують потугу, життя, вічність; їх автономічний культ триває попри релігійні революції і як органічна складова духовності людини є пориванням до спілкування із сакральним» [Pociasek-Karteczka, s. 234].

Похідним такого ставлення стало олюднення Ріки, символічне набуття нею чогось рідного й близького, що водночас усвідомлюється та функціонує першоначалом, священним культом предків-пращурів, у чому проявляє себе константа сув'язі часів, де минуле одвічно породжує теперішнє і водночас стає заповіддю майбутнього. Тому вічноплинний Дніпро, чия назва походить від давньосхідноіранського «велика річка» — це Батько. Таким його іменує Феофан Прокопович, розпочинаючи свій латиномовний твір «Похвала Дніпру» (1733) шанобливим зверненням «Славен будь, отче великий...» [Українська література, с. 40]. І попри всі свої синонімічні топоніми, що пишуться й звучать інакше: по-грецьки *Борисфен* / *Бористен* — «той, що тече з півночі» (за Геродотом третя ріка світу після Нілу і Дунаю, за сучасною географією за своєю довжиною четверта після Волги, Дунаю й Уралу ріка Європи); *Данапріс* (латинський еквівалент); *Ілнарх* (з грецької — «ріка, що з'єднує потомків з предками, дає силу життя»; *Слаутич* / *Слаута* (давньослов'янська поетична назва «син слави»). При цьому маскуналізація образу Дніпра не зникає, знаково залишається незмінною та визначальною.

Як відомо, першу розгорнуту письмову реляцію про Борисфен-Дніпро зробив славетний давньогрецький історик й географ-мандрівник Геродот (V століття до н.е.), подаючи детальний прагматичний опис ріки, передусім в плані її придатності місцевому населенню [Геродот, с. 237–238]. Описами Дніпра — «вічної ріки» чи то побіжними згадками про нього рясніє вітчизняна література від найдавніших часів і до сьогодення. Образно кажучи, він потужно й нестримно тече в духовному просторі українського буття, де існує, живе власним буттям, набуває унікальних форм сприйняття та відтворення, отримуючи свої символічні значення та смисли, але водночас, зберігаючи онтологічний статус Ріки, залишається в повній відповідності з нею — великим, глибинним, широким.

Тут накладаються одне на одне, пересікаються, складно (бо багаторівнево) взаємодіють декілька взаємопов'язаних іпостасей Дніпра.

Останніх щонайменше три.

По-перше, Дніпро як Ріка в самому природному, першопочатковому значенні цього топоніма; як даність, що перебуває

в активній конотації з усім змінним, рухомим, безупинним, нестримним. Тут він є наочним втіленням філософеми буття, існування як такого (ріка як життя і життя як ріка), тобто є відповідником моделі, зумовленої міфологічним типом свідомості, націленим на відтворення виключно вічного (архетипного).

По-друге, разом зі столицею Києвом Дніпро, який набув символічності (знаковості) головної ріки, традиційно й беззаперечно сприймається основним складником поняття *Україна*. Останнє існує в суспільній та історичній свідомості не лише українців, бо й інших етносів, інших близьких чи далеких народів. Адже збірний (національний) образ українського краю заданий самими, сформований їхньою образно-семантичною специфікою.

А по-третє, не можна не побачити й, значить, не прийняти до відома, що вказані семантичні утворення багато в чому склалися на ґрунті (про)романтичного літературного дискурсу, чия специфіка кодована художньою свідомістю початків ХІХ століття чи пізніших періодів, його формами та проявленнями. Торкаючись цього аспекту, Дмитро Чижевський пише про «романтично-фантастичну трансформацію топосу Дніпра» [Чижевський, с. 181].

З українських романтиків раннього періоду до образу першої Ріки звернувся зв'язаний з харківською літературною школою Левко Боровиковський — «справжній батько романтизму в нашому романтизмі» [Єфремов, с. 142]. Твір Боровиковського «Дніпр» написаний на початку 1830-х рр. Прикметно, що його художній стрій містить практично повний набір романтичних реквізитів як образного антуражу, так і способів його представлення, котрі вже на ранньому романтичному етапі літературного життя України складаються на цілком розпізнавальний поетичний код:

*Дніпре, прадіду віків!
Срібним плеском хвиль глибоких
Розкажи мені дідів
Казку добристей високих.*
[Українські поети-романтики, с. 77].

Знаковим прикладом-розвитком написаного Боровиковським є початок Євангелії вітчизняного романтизму — «Кобзаря» (1840) Тараса Шевченка, де вже перший твір, балада «Причинна»

(1840), аналогічно анімізуючи Ріку, відкривається схожою екзальтованою сценою:

*Реве та стогне Дніпр широкий.
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.*
[Шевченко, с. 37].

Багатовимірність цієї сцени стане більш ніж очевидна, якщо прийняти до уваги таку обставину: з «Причинною», першою публікацією поета з дніпровською тематикою, надзвичай щемно кореспондує його останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...» (1861), де екзистенційні за психологічною напругою думки про власну кончину ставлять в одному асоціативному ряду ріку-смерті Стікс та ріку-життя Дніпро.

*Або над Стіксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю — предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу...*
[Шевченко Т., с. 237].

Показово, що найближчим словом до лексеми *рай* є *Дніпро*, чий образ у нього вібує в явній антитезовій конфронтації з ріками підземного царства мертвих: Летою, Стіксом, Флегетон. Тобто в уяві митця рай — це його батьківщина з усіма милими серцю прикметами; ось чому Шевченко, як і пізніший поет з української школи в польському романтизмі Юзеф-Богдан Залеський, благає Бога про одне — «дати йому Україну в небі».

Уся шевченківська поезія напоєна свіжим диханням дніпровських далей, що відчувається в її рядках як клімат рідної землі, передвісник бажаної волі. Топос Дніпра у автора багатовимірний. Асоціюється і з життям, і зі свободою, і з його краєм, і з власною смертю, і навіть з провіщуванням своїм духовним воскресінням.

Така амбівалентність сприяє встановленню певних паралелей з художніми рішеннями Миколи Гоголя, на рівні образів та їхніх імпліцитних смислів функціонує з пронизливою виразністю.

Йдеться про класичний опис Дніпра в одній із найбільш досконалий і разом із тим багато в чому загадковий — з непрочитаним до кінця ключем — повісті «Страшная месть» (1832).

Висока художність відтворення Дніпра не має маскувати присутності у фабулі характерної для поетики тієї доби антитетичної рубіжності. Та наративна рубіжність-пороговість (за аналогією з реальними порогами в руслі ріки) миттєво збуджує спокійну течію оповіді — з якогось невловимого моменту остання раптово й круто змінює свій напрям, і коли це стається, ідилія враз змінюється інфернальністю, спокій руйнується вторгненням катаклізму. Коли ж скористатися гоголевськими означеннями, можна було би сказати «Дніпро чудовий» в один момент стає «Дніпром страшним»: Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои. Ни зашелохнет; ни прогремит. Глядишь, и не знаешь, идет или не идет его величаявая ширина, и чудится, будто весь вылит он из стекла, и будто голубая зеркальная дорога, без меры в ширину, без конца в длину, реет и вьется по зеленому миру. (...) Редкая птица долетит до середины Днепра. Пышный! ему нет равной реки в мире (...) [п о р і г — Я. В.]. Когда же пойдут горами по небу синие тучи, черный лес шатается до корня, дубы трещат и молния, изламываясь между туч, разом осветит celý мир — *страшен тогда Днепр!*» [Гоголь, с. 132–133].

Пасаж зі «Страшної помсти», як й пов'язані з ним можливі спостереження, вагомі своєю розімкненістю на цікаві інтерпретаційні підходи. Тут немає нічого остаточного, усе, як і раніше, перебуває в заданому потужною течією гігантської ріки розвитку, тим-то сприймати це потрібно в категоріях безупинного руху, перемін, метаморфоз, іншими словами — тієї спрямованості до вічно недосяжного обрію, що і є самою сутністю ріки (адже, помен омен — *усі вони течуть*).

Дніпро як природний складник топосу України живе в різних художніх втіленнях. Його зображення незмінно поліваріантне, багате своєю естетичною парадигматикою. Наведені спостереження дають підстави для певних узагальнень.

Найважливішим є те, що Дніпро, рівно як Київ, в образному романтичному просторі відтворення краю сприймаються й відтворюються як центральні, головні географічно та водночас мак-

симально змістовні ідейно-художні феномени. Власне, з ними першочергово вступають у складну семантичну гру такі поняття, як «центр», «серце», «серцевина», «осердя» й под. Найбільш повно втілюючи українськість в її природно-натуральних (Ріка) та цивілізаційно-урбаністичних параметрах (Місто), вони становлять клас фундаментальних проявів, ключових інтерпретаційних конструктів, головних топосів. Щодо них усе інше в образно-пейзажних картинах України функціонує як периферія.

Література

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. Москва : Современный писатель, 1995. Т. 1. 257 с.
2. Афанасьев Чужбинський О. Нариси Дністра. Львів : Апріорі, 2019. 524 с.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Пер. А. Білецького. К.: Наукова думка, 1993. 576 с.
4. Гоголь Н.В. Вечера на хуторі близ Диканьки. Миргород. Харків : Прапор, 1987. 347 с.
5. Головченко А. Архетип ріки як складова національної пам'яті в поезії Михайла Чхана. *Науковий вісник МНУ ім. М. О. Сухомлинського. Філологічні науки. (Літературознавство)*. № 2. (18). Листопад 2016. С. 75–79.
6. Єфремов. С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 685 с.
7. Жайворон М. Буг завжди пам'ятає Бога. *Кримська світлиця*. 2020. 10.07.
8. Кардаш С. Либіль — священна ріка наших предків. *Рід і Віра*. 2016. 21.06.
9. Костенко Л. Над берегами вічної ріки. Поезії. Київ : Радянський письменник, 1977. 163 с.
10. Літопис руський. Пер. з давньоруського Л.Є. Махновця. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
11. Лотоцький А. Хрест над Дніпром. Нью-Йорк : Говерля, 1962. 62 с.
12. Онищенко О. Міфотворчість і художня спадщина О. Довженка. *Етика, естетика і теорія культури*. Вип. 37. Київ : Либідь, 1992. С. 85–92.

13. Саратов І. Ю. Слово про Сіверський Донець. *Вечірній Харків*. 1975. 15 травня.
14. Середнюк С. Живи, Трубіж. *Нове життя*. 1992. 12 листопада.
15. Скоць А. Дніпро в творчості Тараса Шевченка. *Дивослово*. 2000. № 10. С. 2–8.
16. Слухай Н. Архетипи в неосяжності Шевченкового космосу. *Слово і час*. 1999. № 3. С. 5–12.
17. Степанишин Б.І. Дивосвіт Олександра Довженка. Київ : Просвіта, 1994. 56 с.
18. Стронецький О. Гоголь. Дослідження стилю, філософії, методів та розвитку персонажів, Львів : Світ, 1994. 208 с.
19. Українська література XVIII ст. Поетичні твори, драматичні твори, прозові твори. Київ : Наукова думка, 1983. 694 с.
20. Українські поети-романтики. Київ : Наукова думка, 1987. 592 с.
21. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Дніпро, 1969. 699 с.
22. Шум А. Ораторіальний літопис «Святий Дніпро». *Гомін України (Канада)*. 1996. 17 квітня.
23. Brodski J. Znak wody. Kraków: Znak, 1993. 104 s.
24. Dąbrowicz E. Rzeki historyczne / rzeki pamięci. Kilka przykładów z literatury polskiej pierwszej połowy XIX wieku. *Świadectwa pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*. Białystok : Alter Studio, 2017. S. 93–116.
25. Margul T. Święte rzeki świata Rzeki. *Kultura, Cywilizacja, Historia* 1995. T. 4. S. 55 - 73.
26. Pociasek-Karteczka J. Święte rzeki: Przyroda – Nauka – Kultura. *Humanistyczny kontekst nauk przyrodniczych u progu XXI wieku*. Kraków : Instytut Botaniki im. W. Szafera, 2000. S. 234–244.

Василенко Яна. СЕМАНТИЧНО ПРОСТРАНСТВО НА РЕЧНИ ТОПОСИ: ДНИПРО